

Душко Певуља¹
 Универзитет у Бањој Луци
 Филолошки факултет
 Одсјек за српску књижевност

СЛОЈЕВИТОСТ СТВАРАЛАЧКЕ ЛИЧНОСТИ²

(Скица за критичарски портрет Предрага Лазаревића)

Сажетак: У раду се детаљније анализирају најважнија обиљежја научног и критичарског профила професора Предрага Лазаревића. У научној дјелатности и критичарској пракси Лазаревић је комбиновао различите методе, не дајући ни једној од њих изразито првенство. Иако превасходно окренут анализи унутрашњих својстава умјетничких текстова, овај аутор је, када се то показало као неопходно, посезао и за изванлитерарним чиниоцима, чије дјеловање на структуру и значење умјетничких дјела никад не може у потпуности искључити, само му је потребно одредити праву мјеру. Предраг Лазаревић се више од пола вијека успјешно бавио књижевном, ликовном и позоришном критиком. У свом критичарском ангажману он је инсистирао на комплементарности ових умјетности, као и на квалитативно новим изражајним могућностима које омогућава њихово креативно укрштање. У раду се показује да Лазаревићев научноистраживачки рад и критичарска пракса произилазе из суштински веома сличних теоријских полазишта те уопште схватања умјетности.

Кључне ријечи: српска књижевност, истраживачки приступ, књижевна критика, позоришна критика, ликовна критика, методика наставе књижевности, политичка и национална мисао.

I

Професор Предраг Лазаревић³ у својој стваралачкој личности обједињује неколико интересовања. Колико различите, те прекупације су по многим битним елементима подударне и међусобно испреплетене. У богатој каријери, која са успјехом траје више од пола вијека, Лазаревићева посвећеност различитим врстама умјетности врло брзо је прерасла (а затим се у бројним навратима и потврђивала) у поуздану компетентност.

¹ dusko.p@blic.net

² Овај текст представља незнатно измијењен поговор књизи Предрага Лазаревића: *Окрајци о књижевности, настави књижевности, изложбама, позоришту и политици*, Бањалука, 2010. године, стр. 297-319.

³ Предраг Лазаревић рођен је у Бањалуци 28. маја 1929. године. Школовао се у родном граду и у Београду, гдје је 1953. дипломирао књижевност на Филозофском факултету. Цијели радни вијек провео је у Бањалуци. Био је професор Гимназије (1945-56) и Учитељске школе (1956-58), управник Народног позоришта (1958-64), савјетник у Просвјетно-педагошком заводу (1964-1966), професор теорије књижевности на Педагошкој академији (1966-89) и декан (1970-72), те директор Народне и универзитетске библиотеке *Петар Кочић* (1989-99).

У сјенчењу Лазаревићевог стваралачког портрета у први план долази његово проучавање књижевности. Научни лик професора Лазаревића најизразитије се очитује у његовим књигама *Читање као преиспитивање* (1988), *Сатира мотивисана родољубљем* (2002), *Огледи из Крлежине драматургије* (2009) те у бројним радовима о значајним писцима српске књижевности: светом Сави, Доситеју Обрадовићу, Петру Кочићу, Борисаву Станковићу, Богдану Поповићу, Браниславу Нушићу, Бранку Ћопићу, Иви Андрићу, Добрици Ћосићу и другима.⁴

Лазаревићева књига *Читање као преиспитивање* у првом дијелу доноси текстове о крајишким писцима Петру Кочићу, Звонимиру Шубићу, Мили Бекуту и Бранку Ћопићу, о чијим дјелима је овај аутор у више наврата писао. Други дио ове књиге чине радови о драмама Мирослава Крлеже. Будући да текстови о Крлежи у оквиру ове књиге представљају самосталну цјелину, они су, двадесет и једну годину доцније, пропраћени невеликом ауторовом биљешком, објављени и у посебној књизи под насловом *Огледи из Крлежине драматургије*.

Једно од кључних обиљежја истраживачког приступа професора Лазаревића јесте фокусираност на она мјеста анализираних умјетничких дјела на којима се темеље њихови смисаони склопови. Када се радило о књижевним текстовима драмског карактера, аде-

⁴ Велики број текстова Предрага Лазаревића остао је изван његових до сада објављених књига. Могло би се чак рећи (и у том смислу је за овог аутора везан и неуобичајан парадокс) да се ради о неким од његових најзначајнијих радова који су посвећени великим српским писцима. Отуда се потпун увид у његов стваралачки опус не може остварити уколико се у разматрачки видокруг узму искључиво његове књиге, а не и бројни појединачни радови различитог обима и значаја. Наводимо овдје само неколико тих текстова: "Нушић и магични реализам", "Израз", број 11-12, 1988. године, стр. 830-853. "Трагови романескних структура 17. и 18. века у Доситејевом аутобиографском делу *Живот и прикљученија*", "Научни састанак слависта у Вукове дане", 19/2, 1989. године стр. 179-191; "Корени *Деоба*", предговор роману *Деоба* Добрице Ћосића, Сарајево, 1990. године, стр. 5 - 15. "Стојанка мајка *Кнежопољка* с педесетогодишње дистанце", "Путеви", алманах за 1992. годину, стр. 152-160; "Победници у рату, поражени у миру", предговор роману *Време смрти* Добрице Ћосића, Српско Сарајево, 2005. године, стр. 5-23; "Свети Сава и светосавље", предговор књизи *Свети Сава у књижевности*, Српско Сарајево, 2004. године, стр. 5-19; "Где је истина о Коштани?", "Зборник Матице српске за сценску уметост и музику, Нови Сад, 2006. године, стр. 19-36; "Травничка хроника у времену настанка", "Летопис Матице српске", књига 478, свеска 1 - 2, Нови Сад 2006. године, стр. 89-109; "Адлерова индивидуална психологија и ликови Бранка Ћопића", "Летопис Матице српске", књига 481, свеска 4, Нови Сад 2008. године, стр. 530-554; "Босна у Андрићевом роману *Травничка хроника*", "Летопис Матице српске", књига 483, свеска 6, Нови Сад 2009. године, стр. 1136-1179. Поред ауторских књига, треба напоменути да је Лазаревић у коауторству са Младеном Шукалом и Јосипом Лешићем написао књигу *Народно позориште Босанске крајине* (1980) те да је ауторским прилозима дао свој допринос изради *Речника књижевних термина* (1985). Приредио је неколико књига, од којих су најзначајније: *Миле Бекут - човек и песник* те више издања драма Мирослава Крлеже. Од преводилачког рада треба издвојити, поред неколико драмских текстова, превод *Стилистике и поетике* Виктора Виноградова.

кватна реализација оваквог опредјељења нужно је водила ка освјетљавању позоришне умјетности. Ријечју: потрага за крајњим значењским импликацијама драмских дјела намеће као нужност анализу обају медија – литерарног и сценског – кроз које се ова дјела реализују и остварују. Облици и видови кореспондирања књижевности и позоришта – комплементарних умјетности чија се повезаност чешће пренебрегавала него подразумијевала и наглашавала – доста рано су код професора Лазаревића назначени као важно подручје истраживања. Оно је експлицитно маркирано у приказу драме Скендера Куленовића *Свјетло на другом спрату*, који се завршава сљедећим ријечима: „Зато нам се чини да ће *Свјетло на другом спрату* тек на сцени добити своју мисаону и психилошку пуноћу (...) Прави суд о њему моћи ћемо изрећи тек сутра, кад га видимо на позорници – *медију без кога свака драма пружа само половичну информацију о себи*”⁵ (подвукао – Д. П.).

Сложени драмски текстови Мирослава Крлеже били су довољно подстицајни за демонстрацију и провјеру овако артикулисане интерпретативне платформе. У својим текстовима о овом писцу Лазаревић⁶ аналитичку пажњу усмјерава у неколико главних праваца: 1) ка откривању драматуршких склопова Крлежиних драма и главних законитости на којима они почивају и умјетнички функционишу; 2) могућностима инсценације Крлежиних драмских текстова; 3) освјетљавању важних момената из ауторове биографије који су, евидентно, утицали на садржину и значење његових главних драма, и 4) анализу суштинских проблема Крлежиних драмских дјела и њихово разматрање у једној широј, универзалној равни, која превазилази оквире сваког појединачног дјела, а тиче се стварања као специфичног вида људске егзистенције, затим феномена умјетности уопште те, најпослије, суштине и смисла човјековог битисања.

Аналитичко-критичким приступом у књизи *Сатира мотивисана родољубљем* Предраг Лазаревић анализира опус (једанаест књига) Душка М. Петровића, значајног савременог српског сатиричара. Аутор најприје теоријски одређује саму природу сатире, њен статус у оквирима уобичајне тригонометријеске подјеле књижевности на родове, а онда, на крају општих разматрања, и сатирично као специфичан естетски феномен. Доминантну поетику Петровићеве сатире Лазаревић приказује темељитом анализом стилско-језичких средства којима овај писац остварује комични ефекат, истичући да,

⁵ Предраг Лазаревић: „Савремена модификација Јага” (1960); овдје цитирано према ауторској књизи *Преокупације*, Источно Сарајево, 2005. године, стр. 26.

⁶ То су сљедећи радови: „*Michelangelo Buonarroti* или драма уметника”, „*Циклус о Глембајевим* у контексту Крлежине драматургије”, „*Господа Глембајеви* или ‘козмичка личност’ у грађанском руху” и „*Артеј* или синтеза Крлежине драматургије”.

поред осталих фигура, у његовом опусу доминира врло инвентивна употреба *игре ријечима*, чије функције и моделитети су презентовани на великом броју примјера. Утврђујући да је Петровићева сатира претежно мотивисана родољубљем (искреним патриотским осјећањем) Лазаревић овога писца књижевноисторијски контекстуализује и доводи у везу са једном значајном линијом у српској књижевности чији је утемељивач Стерија а најистакнутији представници Змај, Домановић, Кочић и Нушић.

Структуру Лазаревићевог научноистраживачког приступа значајно обликују његова књижевнотеоријска знања. (Аутор је, иначе, био дугогодишњи професор *Теорије књижевности* на Педагошкој академији у Бањалуци.) Ова врста компетентности прије свега долази до изражаја у терминолошкој прецизности те критичком односу према свим подјелама, уопштавањима и диференцирањима која постоје у науци о књижевности. То се најбоље види из ауторовог односа према најпознатијој подјели књижевности: „Поделе на родове и врсте у традиционалним теоријама књижевности најчешће се свде на хетерогене групе термина који су настајали спорадично, кад би се у текућој критичарској пракси или књижевноисторијским систематизацијама указала потреба да се означи неки нови, раније неидентификовани литерарни облик. Те поделе не заснивају се (...) на јединственим, прецизно дефинисаним критеријима, па су термини, које оне нуде, *семантички варијабилни* (подвукао – Д. П.), поготово ако су, као синтагме, састављени од вишезначних лексема. Најчешће се ради о тзв. терминима *индикаторима*, чије се конкретно зачење сазнаје из контекста у коме су употребљени.”⁷ Термини *индикатори*, колико и прекомјерна израженост субјективних афинитета критичаревих, веома често су, каже Лазаревић, узрочници потпуно погрешних вриједносних судова о појединим дјелима.⁸

Сличног су карактера и омашке које произилазе из пренаглашавања својстава књижевних дјела која се темеље на њиховом, неријетко чисто формалном, сврставању у поједине књижевне родове и врсте. Дистинктирања изведена на овој основи нису неважна, али

⁷ Предраг Лазаревић: *Преокупације*, стр. 232.

⁸ Види: Предраг Лазаревић: *Читање као преиспитивање*, стр. 9. У краткој биљешци на крају ове књиге налази се и један дио који може бити од извјесне користи за разумијевање ауторове истраживачке позиције, а он гласи: “Читање књижевних дела схватао сам увек и као дијалог с оним што је о њима већ написано, а одлучивао сам се да пишем само кад ми се наметало тумачење другачије од познатих.” Према томе, читање, односно тумачење, код Лазаревића је изразито стваралачки чин, у коме су као предмет одговарајуће спознаје интегрисани дјело и текстови о том дјелу. Ауторово кориговање, по правилу, високо рангираних тумачења неких писаца или, што је претежно случај, појединачних дјела, није полемички интонирано, већ је остварено низањем аргумената који разложно опонирају постојећим судовима.

не могу бити ни од нарочите користи приликом анализе тананих и не увијек једноставно докучивих естетских својстава литерарних остварења. Свијест о семантички варијабилној природи ових категорија конкретизује се код Лазаревића у кључној методолошкој претпоставци: прецизном дефинисању истраживачке позиције те саображавању научног инструментарија предмету анализе.

У тексту „Лирске, драмске и сатиричне структуре у књижевном опусу Петра Кочића” Лазаревић показује да овај писац, супротно мишљењима која су дуго постојала у литератури о њему, највише умјетничке домете постиже и у „неприповедним структурама”. Аутор, наиме, инсистира на дистинктирању лирских форми изражавања и лирског доживљаја свијета. Испољавање емотивношћу прожетог односа према дочараном свијету карактеристично је својство, само у различитој мјери и увијек на друге начине, не само лирике него и епике и драме. Тај специфични лиризам, на примјер, Петар Кочић функционално интерполира у неке од својих најбољих приповједака. Ту димензију Кочићевог приповједачког опуса Лазаревић освјетљава испитивањем статуса природе у њему. Посредством природне амбијентације, тврди овај аутор, писац успоставља најинтимнији однос са завичајем, па самим тим и са најдубљим слојевима сопственог бића (које је готово пресудно детерминисано завичајем). У овом изванредном раду професор Лазаревић инсистира и на недовољно реализованим позоришним аспектима Кочићевог најпознатијег дјела - *Јазавца пред судом*. Потпуну смисаону суштину чувене једночинке треба тражити у позоришној изведби њеној која би реализовала у тексту назначене Кочићеве интенције, експлицитно изражене у дидаскаликама и кроз начин грађења главног јунака. На тај начин би статус драмских елемената у дјелу Петра Кочића, а онда и природа његовог стваралачког талента, морали бити на другачији начин валоризовани.

Присталица естетичко-критичког метода, професор Лазаревић приликом интерпретације књижевних дјела издваја различите чиниоце њихове унутрашње структуре. Некад је то стилско-језичка и реторичка страна књижевног дјела, други пут ликови и видови њиховог литерарног обликовања, неријетко композиција и унутрашњи односи и распони, зависно од статуса који ови елементи имају у појединим дјелима.

Веома често, предмет анализе је неки литерарни детаљ (или више њих) који у структури датог дјела има повлашћен статус. У том случају долази до изражаја херменеутичка продубљеност Лазаревићевог истраживачког приступа. Као илустрација може послужити његово тумачење чувене Андрићеве приповијетке „Писмо из 1920. године”. Подробно анализирајући ово дјело Лазаревић се, ипак, највише задржава на двије кључне појединости, којима Андрић, мај-

сторски и на заобилазан начин, очигледно даје повлашћен статус. Један детаљ тиче се начина грађења главног јунака Макса Левенфелда. Андрић, према професору Лазаревићу, веома смишљено усложњава идентитет овога лика (чији ближи преци су припадници различитих нација и религија) да би показао да његово суморно виђење Босне и босанског човјека није мотивисано националним и вјерским разлозима. Изостанак речене мотивације становишту Левенфелдовом даје увјерљивост и неутралност тако карактеристичну за Андрићеву приповједачку поетику.

Друга појединост коју тумачећи „Писмо из 1920. године” издваја Лазаревић, тиче се начина на који скончава живот Макс Левенфелд. Онај који износи упечатљива запажања о мржњи у Босни и Херцеговини и који због мржње иманентне босанском човјеку напушта ову несретну земљу, бива убијен у Шпанском грађанском рату, дакле, и сам страда као жртва мржње. (Киртичари који су о овој приповијести писали деведесетих година двадесетог вијека, прије свега због подударности тадашњих прилика у Босни и Херцеговини са онима о којима у свом писму пише Макс Левенфелд, занемаривали су њен епилошки дио и тако игнорисали једну од најважнијих њених семантичких равни.) За вишезначност Андрићеве приповијетке, према професору Лазаревићу, управо је од пресудног значаја тај (готово узгредно изнесени) податак о трагичној судбини главног јунака који се налази у њеном завршном дјелу. На тај начин, изванредни трактат о мржњи као специфичном феномену међуљудских односа, који заузима централни дио „Писма из 1920. године”, није локализован на једну земљу, већ је у, мајсторском Андрићевом маниру, уздигнут до универзалног проблема који се тиче особености саме људске природе.

Иако примарно усмјерен ка унутрашњој структури литерарних текстова, Лазаревић није склон крајностима антипозитивизма и истраживачком редукционизму који из њега произилази. Зато он, неријетко, посеже за различитим ванлитерарним чињеницама (појединостима из пишчеве биографије, друштвеним чиниоцима који конотирају са њиховим дјелима, итд.) како би употпунио и оснажио анализе појединих умјетничких дјела. „На формирање личности уметника значајан утицај има средина из које потиче и она у којој ствара. Зато уметници своју личну једначину најчешће и решавају у директном контакту са тим срединама, настојећи увек да у њиховим појавностима открију оно што је опште. А степен поимања живота, односно степен његове општости у једном уметничком делу најнепосредније се испољава у форми, јер су изражајне могућности иманентне баш појавностима средине којом се аутор бави”, каже аутор поводом изложбе *Пејзажи* Енеса Мунџића. Оваква оријентација добила је своју операционализацију у текстовима о Иви Андрићу, Бранку Ћопићу и До-

брици Ћосићу у чијим дјелима је тематизовање и особено тумачење проблема чији су писци били савременици, а под утицајем умјетничких неслобода које су у одређеној мјери карактерисале ту стварност, стратегијски било маскирано те различитим поступцима камуфлирано. На примјер, у свом изванредном тексту о *Травничкој хроници*, наводећи важне појединости из објављених Андрићевих писама, Лазаревић закључује да овај писац, упркос различитим видовима мимикрије, у чувеном роману говори и о „садашњем времену у прошлости”⁹.

С друге стране, када пише о Звонири Шубићу, Лазаревић, користећи се ауторовим дневничким записима, у индивидуалнопсихолошком кључу тумачи структуру његове личности, а затим показује колико су те психолошке особине имале утицаја на карактере Шубићевих литерарних јунака. Очигледне противрјечности у његовим дјелима, евидентиране иманентном анализом, објашњиве су искључиво тим некњижевним чињеницама.¹⁰

Предраг Лазаревић је један од ријетких предавача и проучаваца српске књижевности који се континуирано, безмало током цијеле своје стваралачке каријере, бавио критичарским радом. Са успјехом је писао књижевну, позоришну и ликовну критику. Репрезентативни избор његових критичарских текстова, који *покрива* сваку од ове три умјетности, налази се у књизи карактеристичног наслова *Преокупације* (или: књиге + изложбе = позориште), објављеној 2005. године. Разумљиво, готово половина ове књиге припада критичким и есејистичким текстовима посвећеним књижевности, основној вокацији професора Лазаревића. Иако се углавном ради о краћим написима, и у њима, само на мањем простору, долази до изражаја ауторова упућеност у главне могућности проучавања књижевности. Код Лазаревића је недогматски фаворизован естетичко-критички метод, који детерминисе аксиолошки аспект његовог критичарског креда: на различите начине, експлицитно или имплицитно, професор Лазаревић о књигама о којима пише увијек износи и одређени вриједносни суд.

Лазаревићево бављење драмом и позориштем датира од самих почетака његове каријере и остварује се у широком рапону. Иако је написао свега неколико позоришних критика (критичарска запажања о појединим позоришним представама веома често су интерполирана у радове који далеко превазилазе овај жанр), Лазаревића, у најрепрезентативнијим текстовима посвећеним овој умјетности, занимају теоријски аспекти, суштина и кључни задаци ове критике. Он се

⁹ Предраг Лазаревић: „*Травничка хроника* у времену настанка”, „Летопис Матице српске”, књига 478, свеска 1–2, Нови Сад 2006. године, стр. 109.

¹⁰ Сличан поступак показао се као дјелотворан и у тексту „Адлерова индивидуална психологија и ликови Бранка Ћопића”.

опредјељује за позоришну критику чије ћа тежиште интересовања са „интерпретације драме или драматизације” да се помјери ка анализи „аутентичних театарских средстава помоћу којих је та интерпретација остварена”¹¹. Свијест о суштинској разлици између драме и њене инсценације основна је полазишна премиса позоришне критике: „Вероватно би за позоришну критику било најзначајније да се на театарском плану разреши однос: драма (тачније, књижевни текст) – представа, с тим што га не би требало посматрати као дихотомију, дакле, с аспекта структурализма, него са становишта теорије комуникације, чија је дословна примена на театар већ свела позоришну уметност на комуникациони процес и тако представи одузела статус уметничког дела.”¹² У домен Лазаревићевог теоријског бављења позориштем спада и обрада више драмских и театарских термина (који се односе на битне позоришне поступке и технике)¹³, као и методичко проблематизовање могућности предавања драмске књижевности у основној школи. Истовремено, није од споредног значаја ни ауторово културноисторијско посматрање позоришта као битног чиниоца културног живота и „националне духовности”. Када је пак ријеч о специфичним изражајним могућностима умјетности о којој је ријеч, код овог аутора фаворизовани статус имају *сценски диптиси*. Овом техником, према његовом схватању, умјетнички ефекат се постиже дво-струко: како непосредно приказаним тако и једним новим значењем које оно (то приказано) моделира, односно наговјештава. Сценски диптиси, овако арикулисани, омогућавају плодотворну спрегу „која проширује изражајне могућности драме као књижевног рода, а истовремено пружа шансу за адекватније приказивање наративних паралелизама (или паралелних нарација) – карактеристичних за романескну прозу – на позорници”¹⁴.

Преплитање књижевности и ликовне умјетности отвара простор за нове изражајне могућности. То је и најважнији мотив Лазаревићевог интересовања за сликарство. Критичарев задатак је, по њему, да видове и умјетничку функционалност тих прожимања сагледа и на прави начин вреднује. „У предавањима хоби ми је често помагао да студентима укажем на кореспондентност књижевности с ликовним уметностима, и да их упозорим да фабула, које се савремени сликари одричу, припада ликовном аспекту књижевности на коме су засовани њени деривати: стрип, позориште и филм”¹⁵, каже Лазаре-

¹¹ Предраг Лазаревић: *Преокупације*, стр. 218.

¹² Исто, стр. 219.

¹³ Овај рад резултат је Лазаревићевог доприноса изради *Речника књижевних термина* (1985). Мања група појмова обрађена је за публикацију *Сувремена методика наставе хрватског или српског језика* (1981. и 1982).

¹⁴ Исто, стр. 231.

вић. Иако текстови о сликарству, који најчешће представљају бесједе изговорене на отварању сликарских изложби, немају онај значај који имају Лазаревићеви радови о књижевности и позоришту, без њих није могуће остварити потпуни увид у слојевитост његове стваралачке личности.

Двије књиге професора Предрага Лазаревића обједињене упечатљивим насловом *Без права на ћутање* (прва објављена 1996. друга 2008. године) свједочанство су јавног интелектуалног ангажмана за почетог почетком посљедње деценије двадесетог вијека, у периоду који је снажно обиљежен разбијањем друге Југославије са свим по српски народ трагичним импликацијама. Свјестан да у преломним временима *нема право на ћутање*, интелектуалну комоцију, односно кукавичлук, веома често иманентан најистакнутијим представницима овог слоја људи, Лазаревић, с једне стране, савременим беспућима тражи објашњење у историјским странпутицама, док, с друге стране, испољава и крајње критички однос према понашањима и дјеловањима припадника српске интелектуалне и политичке елите, неспособних да одговоре на изазове које им је наметао тадашњи историјски тренутак. Када се данас, са невелике дистанце од двадесетак година, поново прочитају неки од кључних текстова из прве књиге *Без права на ћутање*, они који се односе на виђење српског националног питања и артикулацију кључних националних интереса (прије свега сљедећи радови: „Западни српски крајеви – историјске заблуде и актуелна решења”, „Скица за неки будући антимеморандум” те „Српско питање и два недоречена меморандума САНУ”), онда се види да су рјешења која је тим поводом храбро износио професор Лазаревић веома разложна и, бар она кључна, импресивно тачна у процјенама.

У својим текстовима, интервјуима, наступима на телевизији и радију, професор Лазаревић је веома често аналитичар дневнополитичких догађаја, како локалних тако и свјетских. Он једноставно не бјежи ни од такве врсте ангажмана. Међутим, најзначајнији његови есеји и чланци на политичке теме, иако писани у нешто популаризованој форми новимана намијењених написа, плијене ауторовом обавијештеношћу, снажном аргументацијом те разложним опсервацијама. Таквом приступу, поред систематичности излагања и ширине захвата, доприноси и одлично познавање историје балканских народа и често посезање за аналогама из ње.

Дугогодишњи проучавалац књижевности, професор Лазаревић, дакле, и политичким темама приступа на сличан начин. Оно што његове текстове политичке провенијенције чини нарочито препознатљивим то је навођење пажљиво одабраних цитатима из великих

¹⁵ Исто, стр. 8.

књижевних дјела – гдје доминирају Андрић, Његош, Селимовић, Дучић и други – са увјерењем да се управо пажљивим „ослушкивањем” тих фрагмената могу сажето и убједљиво објаснити многи проблеми наше садашњости и прошлости.

II

Књига професора Предрага Лазаревића под насловом *Окрајци о књижевности, настави књижевности, изложбама, позоришту и политици* састављена је од текстова који су настајали различитим поводима и приликама у временском распону од педесет година. Иако, као што и сам аутор наглашава у биљешци „О окрајцима”, није увијек ријеч о репрезентативним текстовима, ова Лазаревићева књига, више од оних раније објављених, омогућава увид у све кључне области његовог стваралачког испољавања. Поред књижевности, позоришта, ликовне умјетности те политичких тема којима је аутор посвећен у посљедње двије деценије, *Окрајци* су важни зато што доносе текстове о неправедно скрајнутим а значајним доменима Лазаревићеве дјелатности: теорији књижевности (прије свега се мисли на обиман и у овој књизи један од најзначајнијих текстова: „Епитет – функција и значење”), методици наставе књижевности те културнокритичарском и културнохроничарском раду. Будући да је у првом дијелу овога рада опширније приказана Лазаревићева научноистраживачка и критичарска дјелатност, у наредним редовима ћемо акценат ставити на његове прилоге о сликарству и културној проблематици.

Поред проучавања књижевности, књижевнокритичарског рада те наставне праксе, професор Предраг Лазаревић је својим радом обухватио и методику наставе књижевности. Пишући о важним проблемима наставе књижевности у школама (у опширним освртима о водећим књигама и приручницима из ове области шездесетих и седамдесетих година двадесетог вијека), он је примарно фокусиран на следећа питања: како савремене књижевне теорије и оријентације у проучавању књижевности прилагодити наставним програмима и, нарочито наставној, пракси? Како се определијелити за неку од научних метода (или синтетизовати више њих) и саобразити је школској употреби? На који начин, пројектујући наставне планове и уџбеничке садржаје, уобзирити креативност наставника и могућности ученика? Кратак регистар оvdје назначених питања јесте оно на чему Лазаревић нарочито инсистира у текстовима о настави књижевности. Наведеним преиспитивањима он потенцира сву сложеност методике наставе књижевности, указује на неуралгична мјеста и најбољих приручника из ове области те на неопходност перманентних иновирања у њеним оквирима.

Предраг Лазаревић своју радну каријеру започиње као аналитичар културних прилика у Бањалуци у првој деценији друге половине двадесетог вијека. Очигледна је (у том периоду) његова опредијељеност да, као квалификован културни посленик, да свој допринос подизању нивоа опште културе и културне свијести средине у којој је рођен и у којој је провео већину свог досадашњег живота. Одличан репрезент наведених настојања јесте пролошки текст из књиге *Окрајци о књижевности, настави књижевности, изложбама, позоришту и политици* који носи наслов „Културни живот и критика”, објављен давне 1955. године.¹⁶ Професор Лазаревић заступа изричит став о улози и задацима критике: друштвено корисна критика је она која дјелује на укус публике и прави експлицитну разлику између вриједних и безвриједних умјетничких дјела. Изван тих својих примарних функција, критика постаје бесмислена и непотребна. Текст о коме је ријеч, иначе, писан је као осврт на бањалучку културну средину и статус критике у њој. Према Лазаревићу, критика је у Бањалуци, у периоду на који се односи овај текст, провинцијског карактера, дубоко огрезла у сладуњаваом прекомјерном хвалисању и затварању очију пред очигледним слабостима дјела која се представљају. Основни узрок ниске критичке свијести јесте културна и ментална затвореност средине и њена неспремност да своје ниске естетске критеријуме сагледа у ширем и адекватнијем контексту. Коначно, друштвени аспект културног живота и крајњи циљ критике, на којој се у овом тексту инсистира, јесте стварање публике којој ће конзумирање духовних садржаја бити потреба и саставни дио живота.

Професионална каријера Предрага Лазаревића, прије свега наставнички и научноистраживачки рад, наметала је друге врсте обавеза па ће се он важним проблемима из области културе враћати само повремено. У тексту „Кочић по мери времена” луцидно се указује на политичку и идеолошку инструментализацију културе, која обавезно подразумијева и вулгарно профанисање културних садржаја. Ради се, наиме, о предговору за књигу бесједа изговорених на свечаним академијама које се организују поводом Кочићевог збора, манифестације која се сваке године одржава у част овог српског писца. Професор Лазаревић сјајно објашњава политичку позадину ове парадне манифестације, која је била прелазни облик „између комерцијалних вашара и класичних политичких зборова”. Разумије се, у таквом једном оквиру, каже он, о великом писцу се углавном говорило да би се задовољио политички хоризонт очекивања, истакао социјални аспект његовог дјела, док о другим, рецимо националним, димензијама тог дјела није било могуће/упутно говорити.

¹⁶ Одроз исте дјелатности су, поред других, и сљедећи текстови: „О једном аплаузу и једној књижевној вечери”, *Бањалучке новине*, 1955. године, број 91, стр. 5; „Волимо књигу”, *Крајишке новине*, 1955. године, број 123, стр. 6; „Шта је условило кризу књиге?”, *Књига у народ*, 1956. године, стр. 4 и 7.

Текстови у одјелку књиге под насловом „О изложбама” представљају или предговоре каталозима или су бесједе изговорене на отварањима сликарских изложби. Без обзира на то да ли се ради о ретроспективним изложбама, у којима је дат пресјек стваралаштва сликара који се представља, или је ријеч о поједином циклусу или периоду рада, евидентан је Лазаревићев напор да у кратким цртама изложи најбитније особине цјелокупног опуса датог умјетника. Слиједећи такво критичарско опредјељење он неријетко уплиће и неке детаље из умјетникове биографије и служи се њима у оној мјери у којој они могу бити од користи за приказивање њихове поетике (или, што је чешће случај: најважнијих одлика тих поетика). Он је свјестан да управо кроз смјењивање различитих фаза и поетика у опусу неког сликара, може да се докучи оно што је суштинска препознатљивост његова. Због специфичног карактера ових текстова, реконструисање ауторовог схватања саме суштине ликовне умјетности могуће је тек овлашно. Поводом изложбе пејзажа Томислава Дугоњића, о сликарству као посебној умјетности Лазаревић каже: „По природи својих изражајних средстава, оно није миметичка уметност, а самим тим тема за сликара не сме бити неприкосновени предмет подражавања, него објект опсервације из којег настаје уметничко дело”¹⁷ (истакао – Д. П.). Професор Лазаревић у својим ликовним критикама посебно испитује то колико промјена технике утиче на суштину слике, и то посебно онда када умјетникова перспектива остаје непромијењена. На примјер, пишући о изложби икона Перице Ивановића Лазаревић, на трагу истоветних схватања, наглашава да су чак и иконописи, код којих је умјетничка креативност условљена неопходношћу репродуктивног поступка, заправо „прилика за истинске таленте да из себе максимум креативних потенцијала”¹⁸.

У посљедњи дио књиге *Окрајци о књижевности, настави књижевности, изложбама, позоришту и политици* уврштени су радови написани након објављивања ауторове књиге *Без права на ћутање 2*. Идејно блиски са ранијим политичким и политиколошким Лазаревићевим анализама, они, неизбјежно, садрже понављање неких ауторових ставова о кључним проблемима српске политичке стварности, српског питања и судбине српског народа у дејтонској Босни и Херцеговини.

Један од најрепрезентативнијих текстова професора Лазаревића на политичке теме уопште, не само у *Окрајцима*, јесте есеј „*Ништа ново под сунцем* или Источно питање данас”. У њему су садржане све врлине ауторовог приступа политичкој проблематици српског и јужнословенског простора. Полазна претпоставка професора Лазаревића јесте да „Источно питање”, односно проблем смјене

¹⁷ Предраг Лазаревић: *Окрајци о књижевности, настави књижевности, изложбама, позоришту и политици*, Бањалука, 2010. године, стр. 173.

¹⁸ Исто, стр. 180.

геополитичке и геостратешке доминације над Балканом (турске, руском и западноевропском), не само да није ријешено него је у посљедњим деценијама двадесетог вијека актуелизовано будући да су битни аспекти овог питања готово подударни са оним што га је карактерисало у 19. вијеку. Излажући дијахронијски аспект „Источног питања” аутор се надасве држи проницљивих опсервација Слободана Јовановића (вјероватно најбољег историчара српске политике у деветнаестом вијеку), истраживања Васиља Поповића (аутора чувене књиге *Источно питање*) те изванредних запажања историчара Милорада Екмечића. Актуелизацију „Источног питања” могуће је адекватно разумјети тек у одговарајућем историјском контексту. С друге стране, поручује професор Лазаревић, неопходно је схватити да живимо на простору на коме се преламају интереси великих сила, које, у једном до краја рационалном поимању, и када су нам наклоњене, попут Русије, ипак примарно настоје да заштите властите интересе. Професор Лазаревић сматра да перманента *отвореност* „Источног питања” заправо произилази из његовог неадекватног рјешавања, односно прибјегавања по карактеру ефемерним рјешењима, због којих је увијек нека од страна оштећена. Тумачећи овај сложени проблем аутор заговара хуманистичко схватање политике садржано у пледирању за она рјешења која не игноришу стремљења неке од заинтересованих страна. У основи конзистентне политичке мисли професора Лазаревића – утемељене, поред осталог, на добром познавању прошлости балканских народа – јесте реакција против рјешења која ни у прошлости нису показала дјелотворност и која су против демократске воље јужнословенских народа и перфидног манипулисања њиховим судбинама.

*

Предраг Лазаревић је богата и изразито слојевита стваралачка личност. Бављење књижевношћу примарна је његова вокација и испољава се у неколико видова: кроз научноистраживачки и критичарски рад те наставну праксу и разматрање сложених питања методике наставе књижевности. У свим овим доменима Лазаревић показује респектабилну ерудитност и истанчан сензибилитет. Његови научноистраживачки и критичарски радови одликују се теоријском и методолошком заснованошћу те проницљивим херменеутичким понирањима. Поред литературе, Лазаревић се, са различитим интензитетом, дуж цијелог стваралачког вијека бавио позориштем и сликарством, инсистирајући на комплементарности ових умјетности. Њихово преплитање, према овом аутору, омогућава нове изражајне могућности, које се увећавају креативношћу умјетника. Истовремено, у најужем фокусу Лазаревићевих преокупација били су проблеми из области културе као најелементарнији оквир егзистирања литературе, позоришне и ликовне умјетности. У посљедњих двадесет година Предраг

Лазаревић је доминантно преокупиран политичким темама (једно кратко вријеме и непосредним политичким ангажманом), артикулишући, сумарно посматрано, најзначајнију политичку мисао међу Србима у Босни и Херцеговини у једном од најзначајнијих периода њихове новије историје.

ЛИТЕРАТУРА:

- Предраг Лазаревић, *Читање као преиспитивање*, Нови Глас, Бањалука 1988.
- Предраг Лазаревић, *Без права на ћутање*, Српска странка Крајине и Посавине, Бањалука 1996.
- Предраг Лазаревић, *Сатира мотивисана родољубљем*, Ослобођење, Српско Сарајево 2002.
- Предраг Лазаревић, *Преокупације*, Завод за уџбенике, Српско Сарајево 2005.
- Предраг Лазаревић, *Без права на ћутање 2*, Бесједа, Бањалука 2008.
- Предраг Лазаревић, *Огледи из Крлежине драматургије*, Удружење књижевника – Подрожница Бањалука, Бањалука 2009.
- Предраг Лазаревић, *Окрајци о књижевности, настави књижевности, изложбама, позоришту и политици*, Арт принт, Бањалука 2010.
- Предраг Лазаревић, „Травничка хроника у времену настанка”, *Летопис Матице српске*, књига 478, свеска 1-2, Нови Сад 2006.

Duško Pevulja

THE MULTIPLE LAYERS OF A CREATIVE PERSONALITY (a sketch for a critical portrait of Predrag Lazarevic)

Summary

This paper analyses in detail the most important characteristics professor Predrag Lazarević's profile as a scientist and critic. In his scientific practice and as a critic, Lazarević has combined different methods, not preferring any of them. Although primarily devoted to analyses of internal characteristics of literature, this author, whenever necessary, has been reaching for unliterary facts, whose influence to the structure and meaning of literature can never be completely excluded, but need to be incorporated to the proper extent. For over half a century, Predrag Lazarević has been successfully active in literary criticism, painting and theatre. In his critiques he has always insisted on the complementary nature of these arts, as well as on their qualitatively new forms of expression which enable their creative mixture. This paper aims to present that Lazarević's scientific engagement in research and his critiques essentially arise from very similar theoretical positions and his general understanding of art as such.